

Јован Ч. ПОПОВ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 1. 10. 2024.
Прихваћен: 27. 2. 2025.

АЛЕКСАНДАР ТИШМА У ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Сарадња Александра Тишме са *Летописом Матице српске* трајала је скоро пуних пола века – од почетка 1950. до средине 1999. године. У раду је, комбиновањем жанровског хронолошког начела, дат преглед те сарадње која је обухватала готово све аспекте часописне делатности уопште: критичарски, преводилачки, публицистички, путописни, песнички, драмски, прозаистички и уреднички. Акцентовани су битни моменти и тежишне тачке те активности. У закључку је истакнуто Тишмино континуирано, неуморно и посвећено прегалаштво у најважнијем гласилу Матице српске, без обзира на повремене ударце које је на том путу трпео, махом из политичких разлога.

Кључне речи: Александар Тишма (1924–2003), *Летопис Матице српске*, „Меридијани Средње Европе”, књижевност и политика, Младен Лесковац (1904–1990), Бошко Петровић (1915–2001).

У текућој години стекле су се две округле годишњице: двестота од покретања *Летописа Матице српске*, нашег најстаријег и најзначајнијег књижевног часописа, из којег је проистекла и сама Матица, и стота од рођења Александра Тишме, једног од највећих српских прозаиста друге половине прошлога века. Имајући у виду да је Тишма у књижевност закорачио управо у *Летопису*, да је деценијама био његов стални сарадник и у њему објавио највећи број својих текстова, да је у дугом периоду био члан његовог уредништва, а скоро пет година и главни уредник, намеће се потреба да се, мимо пуке нумеричке подударности, потражи дубљи смисао стицаја два јубилеја.

У лето 1949. године, исте оне у којој је *Летопис* навршавао век и четврт непрекидног излажења, Тишма се вратио из Београда у Нови Сад, пошто је дао отказ у *Борби* и дефинитивно раскрстио са новинарством. На позив књижевника Бошка Петровића, дошао је у Матицу српску на место секретара ње-

* jpopovns@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1232-3459>

ног новопокренутог Издавачког одељења, где ће упознати и њене челнике, у првом реду оне који су уређивали њено најважније гласило. *Летопис Матице српске* ће и њему, као и многим писцима пре и после њега, представљати узлетиште ка књижевном небу. А благонаклони Еол који ће његовим једрима послати повољан ветар за узлет биће Младен Лесковац, тадашњи управник Библиотеке Матице српске и члан редакције *Летописа*. Захваљујући њему колико и Петровићу, Тишма ће брзо постати редован сарадник, објављујући најпре критичке приказе, а онда и понеку песму или причу.

Критичар

Прво дело које је приказао у двоброју за јануар и фебруар 1950. године била је драма *Ливница* Ота Бихаљи-Мерина, да би се у наредне две свеске (реч је такође о двобројима за март-април, односно мај-јун) осврнуо на књиге данас заборављених аутора: на репортаже новинара Политике Гојка Бановића *По нашој земљи* и на роман Јована Николића *Један живот*. Читање ових текстова показује да је двадесетшестогодишњи Тишма, у то време ванредни студент енглеског језика и књижевности на београдском универзитету, у свет критике закорачио савесно и обазриво, али не и несигурно. Перо му је већ изоштрено, а текстови компоновани осмишљено. Иако три посматрана остварења припадају различитим жанровима, у њиховим приказима уочавају се бар два заједничка именитеља.

Први је била идеолошка правоверност.¹ Могли бисмо је тумачити као обол тадашњем друштвеноисторијском тренутку, но треба имати у виду и то да је Тишма у пролеће претходне године зарадио негативну карактеристику у *Борбиној* партијској организацији,² а да га је истог лета, због једног прилично безазленог чланку о стању у новосадској млекари, секретар Покрајинског комитета Партије Добривоје Видић означио „као непријатеља, који таквим писањем иде на руку Информбироу, па објективно и јесте информбироовац” (Тишма 2012: 120–121). У часу када је голооточка машинерија тек пуштена у погон, оваква инвектива имала је специфичну тежину. Тишмин прелазак у Матицу може се, отуда, посматрати и као егзил, али такав у којем је стално морао да доказује своју исправност. Друга, далеко значајнија општа карактеристика његових првих критика јесте одмереност у доношењу суда. О по-

¹ На пример: „[...] Ото Бихаљи-Мерин је обогатио нашу литературу једним новим ликом, ликом интелектуалца старог кова који, кроз колебања и сумње, отреса благо однарођавања и издаје и ступа у редове градитеља социјализма” (Тишма 1950а: 109); „[...] доласком народа на власт репортажа је добила улогу организатора маса у остварењу нових напредних циљева, и непосредног покретача на извршењу одређених задатака у борби за социјализам” (Тишма 1950б: 218); „[...] капиталистичко, експлоататорско село срушено је ударцима револуционарне борбе” (Тишма 1950в: 320).

² „У карактеристици коју ми је данас Миро прочитао, а коју су написали он, Саша и Бубо, стоји да сам болесно амбициозан, комотан, слабог карактера, прецењивач својих способности и особењак. Са општедруштвеног гледишта све ово је тачно, са партијског – још више” (Тишма 2018а: 173–174).

сматраним делима писао је углавном похвално, али и са дозом критичности, у оба правца с мером – у похвалама без апологије, у критикама без пресуда.

У наредне две године Александар Тишма наставиће са писањем критике у *Летопису*, оцењујући књиге сада већ реномираних прозаиста Михаила Лалића (*Свадба; Први снијег*), Ериха Коша (*Записи о младим људима*) и Владана Деснице (*Олупине на сунцу*). Ипак, приметно је да се у једном тренутку окреће преведеним књигама страних аутора, па у првој половини 1953. године приказује романе Ирвина Шоа *Млади лавови*, Ричарда Берда *Сам* и Ханса Вернера Рихтера *Поражени*.

Приповедач и песник

Зашто је Александар Тишма релативно брзо, већ средином 1952, одустао од критике домаћих прозаиста на страницама *Летописа Матице српске*, а недуго потом и од критике уопште? Разлог је вероватно био исти онај због којег је претходно напустио новинарство – као што није желео да буде новинар тако није желео ни да буде критичар. Желео је да буде писац. И ту своју жељу конкретизовао је први пут такође на страницама *Летописа*, већ у августовској свесци за 1950. Прича „На скели” била је пласирана врло истакнуто, одмах иза уводног Лесковчевог огледа, као први уметнички прилог, а означена је као део веће целине, приповетке *Четрдесетпрва*. Дело под тим насловом, међутим, никада није објављено, мада је рад на њему у више наврата поменут у пишемом *Дневнику*, почев од половине јуна 1947. *Четрдесетпрва* је на крају чак требало да прерасте у роман, али се испоставило да је одломак „На скели” био и једино што је угледало светлост дана. Рекло би се да јој је пресудило самовредновање писца који је као књижевни судија био објективан према себи колико и према другима и који ће убудуће, као свој прави списатељски почетак, означавати искључиво приповетку „Ибикина кућа”. Пре него што се посветимо њој, морамо се задржати на нечему што се појавило у међувремену.

У свесци *Летописа Матице српске* за јануар 1951, Александар Тишма огласио се као песник, објавивши своју прву песму под насловом „Стварање”. Ако је веровати накнадном осврту у аутобиографији, он то чак и није намеравао да учини, па испада да се десило скоро случајно, „Милисавчевом доброхотношћу” (Тишма 2012: 132). Та верзија се, међутим, мора узети са резервом, већ и зато што се песма није сама од себе могла наћи на уредниковом столу. Сем тога, аутор у два наврата у *Дневнику* из тог времена истиче да је њоме задовољан. Ипак, имајући у виду да је своје поетско првенче касније нерадо помињао и да га никада није прештампао, могло би се рећи да је задовољство било кратког века.

„Стварање” је, објективно говорећи, слаба песма, чак и у тренутку који претходи прекретничким збивањима у српској поезији половином прошлога века. Иако писана слободним стихом, она од самог почетка одзвања патетичним тоновима својственим сентименталној или парнасовској поезији:

Дан и ноћ се као стража смењују
над самоћом мојом:

Узрок усамљености лирског субјекта је његова „горда страст” коју два пута помиње, испољавајући свест о сопственом дару и позвању. „Поетом је мене родила судбина”, оглашава он отворено, решен да истраје на самотничком путу стварања.

У тамници овој остати и хоћу!
за вечита бдења.
На хартију белу преточити хоћу
и љубав, и чежње, и хтења.

А колико ли је тек извештачено деловао вапај

Ја знам, о, знам да никада ме девојачка рука
по коси миловати неће.

чак и ако песничко „ја” раздвојимо од песниковог, што у то доба још није било убичајено? Његови савременици морали су, наиме, знати за бар по неки од многих заводничких подвига о којима данашњи читалац из његовог *Дневника* сазнаје много више. Зато похвале „Стварању”, које је тамо такође набројао, треба схватити као подршку добронамерних књижевних лаика, када је реч о пријатељима, или као утешни гест, када је реч о колегама.

Чини се, с друге стране, да се изречена констатација о Тишминој самокритичности односила само на прозу, а не и на поезију, барем у његовим млађим данима. Он се, уосталом, ни као критичар није упуштао у оцене песничких књига. Али, од поезије неће лако одустати, само што ће је писати пажљивије, и неће хитати са објављивањем. Тек када припреми збирку *Насељени свет* (1956), која ће уједно бити и његова прва књига, награђена „Бранковом наградом” Матице српске, најавиће је са шест песама у јунској свесци *Летописа* за 1955. Потом ће се повремено оглашавати са још по неколико, од којих ће већина ући у његову другу збирку *Крчма* (1961). Но, управо чињеница да нису све те песме увршћене у иначе кратку збирку, сведочи о томе да је Тишма и на тлу поезије изоштравао критеријуме самовредновања. А када они достигну критичан ниво, престаће и да је пише. У његовом стваралачком хабитусу коначно ће превагнути проза, коју је упоредо стварао и објављивао. Исте године када буде изашла његова, испоставиће се, последња књига песама, изаћи ће и његова прва збирка прича, *Кривице*.

Ударна прича у *Кривицама* била је поменута „Ибикина кућа”, приповетка којом се Александар Тишма прочуо као приповедач. Објављена је у двоброју *Летописа Матице српске* за јул и август 1951. године и одмах је привукла пажњу. Сви који су је прочитали од тада су Тишму сматрали писцем. Први је Младен Лесковац, након уредничког читања, пожurio да му, готово конспиративно, саопшти низ лепих речи, док је Бошко Новаковић, потоњи професор новосадског Филозофског факултета, „Ибикину кућу” поменуо већ априла наредне године, и то баш у *Летопису*. Приказујући у критичком

тону једну антологију у којој су били заступљени тадашњи млади писци из Војводине, Новаковић је на првом месту истакао управо изостанак Александра Тишме, са чијом се приповетком, како је рекао, не може мерити ниједно дело заступљено у посматраном издању: „[...] цео начин обраде предмета, приповедачки тон, извесна епска снага, ненаметљиво оцртан а тако импресиван и жив сусрет двају времена, двају друштвених поредака међу којима нема компромиса [...], све то упућује на наду да је наша савремена проза, поред, рецимо, Михаила Лалића и Добрице Ћосића, добила још једног писца од могућности” (Новаковић 1952: 296). Интересантно је да је у истом броју *Летописа* у којем је изашао овај далековиди Новаковићев суд, објављен и Тишмин приказ Лалићеве приповедачке збирке *Први снијег*.

Други значајан Тишмин прозни прилог у *Летопису*, који ће такође ући у збирку *Кривице*, била је приповетка „Без крика”, објављена је у свесци за март 1953. У њој Тишма већ почиње да се одваја од младалачких утицаја, пре свега од Андрића, наговештавајући свој аутентичан приповедни глас и своју капиталну тему страдања цивила у ужасима рата. Занимљиво је то што ју је потписао псеудонимом Павле Гост. Да ли му је у том часу било понестало самопоуздања или је у питању неки други разлог остаће непознато, али је чињеница да ће убудуће своје уметничке радове потписивати искључиво правим именом, док ће исти псеудоним користити у рубрици „Листајући часописе”.

Говорећи о Тишминим приповедачким прилозима објављеним премјерно у *Летопису Матице српске*, међу којима је, рецимо, антологијска прича „Хиљаду и друга ноћ”, као и „Ненаписана прича”, штампана касније као приступна беседа у тадашњој ВАНУ, вреди поменути и то да је свој први објављени роман, *За црном девојком* (1969), писац најпре публиковао у четири наставка током друге половине 1967. године, онако као што су чинили многи великани европског реализма у претходном столећу.

Преводаилац и публициста

Враћамо се за тренутак у 1953. годину, која је, иначе, за Александра Тишму била вишеструко значајна – на њеном почетку, фебруара месеца, дипломирао је на београдском Филозофском факултету, а на њеном крају, у новембру, у нишком Народном позоришту изведен му је комад *Цена лаж*, којом се окушао као драмски писац. У међувремену је наставио интензивно и разноврсно писање за *Летопис*. Не рачунајући неколико приказа, поред наведене приповетке, треба издвојити још два момента: у септембарској свесци изненадио је јавност избором и преводом са енглеског „Прегршти песама Јелисаветине епохе”, које је пропратио биобиблиографским одредницама о песницима, да би, у истом броју, установио рубрику „Листајући часописе”, коју ће неуморно, из месеца у месец, попуњавати пуних дванаест година. Да не би својим именом преоптеретио ту свеску, рубрику је потписао псеудонимом који је претходно употребио за причу „Без крика”, односно иницијалима

П. Г., што ће утврдити као правило. Именом, а нарочито презименом, којим је наглашен ауторов положај посматрача са стране, госта који читаоцима преноси своје утиске из туђих кућа, желео је, по накнадном казивању, да ову „посредничку, публицистичку” активност одвоји од свог уметничког рада, па и од књижевнокритичког.

Тишмин преглед страних часописа био је ослоњен на познавање страних језика, које му је користило и на новинарским почецима. Матерњи му је заправо био мађарски, али му је отац био Србин, па је крштен у православној цркви и школовао се на српском језику. Немачки је научио још у раном детињству уз приватну наставницу, а са десет година почео је да учи и француски, савладавши га у толикој мери да је током ратних година у Будимпешти студирао романистику. У Београду је на тадашњој Катедри за германистику завршио енглески. Руски је покупио успут, највише као војник у последњим месецима рата, а уз речнике се сналазио и у италијанском и шпанском. Будући марљив, логично је што се досетио: „Пало ми је на памет да бих могао да искористим знање језика пишући приказе страних часописа, који су у Библиотеку Матице српске, захваљујући Лесковцу, стизали у врло лепом броју, остајући углавном нечитани” (Tišma 2012: 131–132). Било је ту публикација са обе стране „гвоздене завесе”, како енглеских, француских или немачких, тако и руских или мађарских, *summa summarum* преко две стотине из скоро читавог света. Прелиставао их је, читао оно што му се чинило најзанимљивијим и најактуелнијим, а понешто од тога преносио на хартију у виду белешака, парафраза и коментара. Иако је своју рубрику сматрао публицистичком делатношћу, подстакнуту вероватно и потребом за хонораром, он је никако није запостављао, „радећи понекад унапред, други пут опет надокнађујући у журби” (Tišma 2012: 162). Па и када се потпуно афирмисао као писац и окончао са том секундарном активношћу, није је се одрицао него је са задовољством истицао да је његова рубрика у *Летопису* „била широко хваљена, чак и преношена и превођена” (Tišma 2012: 168).

Као преводилац, Тишма се и у *Летопису* и ван њега највише исказао превodeћи са мађарског и немачког. Тим више привлаче пажњу његови преводи енглеске поезије на размеђи ренесансе и барока. Његове објављене песме написане су у слободном стиху, али и *Дневнику* затичемо и неке које показују да му ни версификацијска правила нису била непозната. Могуће да их је савладавао и као факултетско градиво, а хронолошка подударност између дипломирања и објављивања превода песника елизабетаске епохе наводе на помисао да су и ти преводи настали у склопу студија. Било како било, користећи се једним оксфордским антологијским приручником, одабрао је по једну песму девет песника: Филипа Сиднија, Едмунда Спенсера, Кристофера Марлоа, Вилијама Шекспита, Бена Џонсона, Ричарда Барнфилда, Томаса Кемпиона, Џорџа Видера и Вилијама Брауна. Четири примера су астрофични елизабетански сонети, у два примера имамо парно римоване катрене, затим по једну секстину и октаву, такође парно римоване, а на крају и једну квинту. Занимљиви су избори српских стихова којим је Тишма преносио енглеске јампске пентаметре: најчешће је то чинио једанаестерцима по узору на ита-

лијански ендекасилабо (5+6), два пута псеудоалександринцем, а једном симетричним десетерцем. У две песме затичемо и симетричне осмерце. Све у свему, преводилац је показао не само језичку вештину него и сасвим солидно владање версификацијом, уз тек понеку ритмичку неправилност.

Драмски писац

Судећи према дневничким забелешкама, драма *Јелена Гавански* написана је у лето 1958, а крајем те године примљена је за извођење у СНП-у. Из непознатих разлога до поставке није дошло, па је на сусрет с публиком морала да чека четврт века, све до телевизијске адаптације из 1983. У међувремену је, ипак, била доступна ужем кругу читалаца, пошто је у два наставка објављена у *Летопису Матице српске* (свеске за фебруар и март 1959). Њена структура и јесте дводелна, а још увек обилује дидаскалијама сличним и по облику и по функцији онима из дебитантске *Цене лажи*, мада јој је сиже једноставнији, степенаст и једноплански. Тематски, па и жанровски, међутим, ова драма сложенија је и од претходне и од потоњих.

Радња је, као и у свим његовим драмама, смештена у савремено доба. Насловна јунакиња је припадница револуцијом прегажене грађанске класе, изданак некадашње богаташке породице чији је преостали део присиљен да вилу на имању замени неугледним станчићем у граду. Иако резигнирана, поражена животом, Јелена је једини ослонац Гаванских, будући да има какав-такав посао. Покретачки мотив представља долазак доктора Стојана Бранкова, Јеленине љубави из младости, који је од стидљивог, сиромашног студента у међувремену стасао у угледног научника, професора универзитета. Његов долазак у провинцијски градић пренуће на час Гаванске из учмалости, будући у свакоме од њих некакву наду, да би се на крају све изјаловило и остало како јесте. Као ни у прози, Тишма ни у драми није творац великих поенти и преокрета, а у овој конкретној инспирација је несумњиво чеховљевска.

У дневничкој белешци из јануара 1959. године писац је свестан да је написао драму ограничених уметничких домета. Помињући један текст Јована Тирилова, где овај критикује слабе драмске текстове у којима се разглаба о пропалим богаташима, Тишма закључује: „под тај именитељ спада и моја *Јелена Гаванска*. Ту сам заиста попустио примамљивости сигурно успешног калупа: хтео сам да направим драму о 'људима који су остали', започео је [...], запео, и нашао решење у заплету који је напушила она моја кобна вештина, она сигурност у осећању облика [...]" (Tišma 2018a: 425–426). Мада би се из ових речи могло закључити да није много држао ни до своје драме ни до њене уметничке вредности, јасно је и то да је већ почињао да стиче самопоуздање професионалца у списатељском позиву.

Путописац

Кад су се, године 1957, власти најзад умилоствиле да му издају пасош који је деценију уназад безуспешно али упорно тражио, Александар Тишма похитао је у иностранство. И шта је за писца у настајању из тога могло проистећи него путопис? У њему су се сјединиле две велике духовне страсти Александра Тишме – писање и путовање. „Путовање је за мене исто што и писање. Могућност да се изађе из уобичајене средине, па и из себе самог” (Tišma 1996: 18).

Тишма је написао укупно осам путописа, од којих је шест објавио најпре у *Летопису Матице српске*,³ објединивши их у књизи *Другде*, чијем је првом издању (1969) додао и опис путовања бициклом по Србији из лета 1962. године, а другом (1996) „America Revistited” са путовања по САД-у из марта и априла 1973. О његовим путописима писали смо раније,⁴ а овде нам простор дозвољава само неколико речи о „Меридијанима Средње Европе”, за које тамо није било довољно места. У овом контексту су посебно значајни и због чињенице да су се због њих и аутор и *Летопис* нашли на удару јавних критика.

У овом путопису, Тишма је описао путовање возом у јесен 1962. године, најпре у саставу делегације југословенских издавача у узвратној посети пољским колегама, а у повратку самостално, са задржавањима у Бечу, у којем пре тога није био, и у Будимпешти, где је имао родбину, али и мноштво младалачких успомена из доба рата. У тексту дугом 35 часописних страна, скоро половина отпада на утиске из Пољске, јер је тамо најдуже и боравио. Најзанимљивији су извештаји о сусретима са људима, од беспрекорно организованих колега у улози домаћина до случајних познаника преко којих је дошао у додир са притајеном политичком опозицијом, као и изненађујуће живом и разноврсном алтернативном уметничком сценом. „Ту сам налазио близак свет: Средњу Европу која се из скучености извлачи – као ја из обавеза – у вољну илузију јевтине осећајности” (Tišma 2015: 69), задовољан је путник.

Оно што Тишму у Пољској највише занима и дотиче јесте судбина јеврејства кога више нема, чак ни у Лублину који је желео да посети, али му то није омогућено. Посетио је, наравно, заједно са осталима, и Варшавски гето и Аушвиц, индустријска средишта смрти у којима је истребљено 99% предатних Јевреја, а Тишма је ближе упознао двоје од преживелих четрдесетак хиљада. Први је био један од колега из одбора за дочек и пратњу, који је у Аушвицу изгубио читаву породицу, па своју водичку улогу није могао

³ У *Летопису* су изашли: „Биланс једног путовања” и „Биланс једног путовања: наставак и крај” (Швајцарска и Француска, свеске за јануар и фебруар 1958); „Париз-Лондон-Париз” (август-септембар 1960); „Меридијани Средње Европе” (Пољска, Мађарска и Аустрија, јануар 1963); „Снимак предела: Берлин децембра 1964” (новембар 1964); „Свачија земља” (Сједињене Америчке Државе, март 1968); „Призори Индије” (Индија, Египат, Либан, септембар 1972).

⁴ Јован Попов, „Путописи Александра Тишме и питање жанра”, *Жанрови српске књижевности: порекло и поетика облика: зборник бр. 2*, Филозофски факултет / Орфеус, Нови Сад, 2005, 371–389.

да обави до краја. Нарочито је упечатљиво било његово лице: „Било је то лице заувек застрашеног човека, човека који се не прилагођава него слуша, обављајући живот докле не прође, јер му је већ украдена могућност да га мења” (Tišma 2015: 79). Човек који обавља живот – није ли то већ наговештај употребљеног човека, оног кога живот употребљава? Друга Јеврејка била је преводилац са мађарског, рођена Новосађанка, описана као „површна обавештеност сама”, но којој је ипак промакло да је тих дана Андрић добио Нобелову награду. На главно питање које га је копкало, како су преживели, добио је два различита одговора, јединствена и неочекивана, као што је посебна свака прича о срећном избављењу. За пишчево будуће стваралаштво, најзначајније је било то што је у Мериђијанима отворио своју капиталну, „јеврејску тему”.

Беч је за путописца био „негован али скучен”, оличење *Mitteleurope* „која је себе изузела од одговорности овог века пуног неправди и насиља” (Tišma 2015: 85). Ту Европу пореди он са старом трговкињом која се, суочена са пропашћу, повукла у свој мали, загушљив али удобан стан, још пун драгоцености, добро га заборавивши пред уљезима. Ово сликовито поређење бива оснажено нијансираним описом атмосфере експрес-ресторана у којем недељом, осим студената, ручавају сами старци и старице. Тај суморни простор без живота, у којем влада „подмиреност на граници топлоте и хладноће”, указује се као метафора читаве некомунистичке Средње Европе.

Поновни сусрет са Мађарском, очекиван с мешавином носталгије и стрепње, одиграо се, заправо, још приликом преласка границе у одласку и то на начин који је у Тишми пробудио трауматична сећања – гласови униформисаних граничара вратили су га у ратне године, када се „под бичевима тог истог говора” (Tišma 2015: 59), сељакао тамо-амо, из Новог Сада у Пешту и назад, настојећи да преживи. Реминисценција на ту Средњу Европу, љубазну и организовану, али ледено сурову, враћа му се и у Пољској, која, додуше, није била окупатор него окупирани, жртва а не целат, па ипак је у њој препознао „средњоевропску ефикасност у форми” чије су савршенство оличавали „окупатори из Хортијеве Мађарске” (Tišma 2015: 65). У минуциозном приказу њихове педантне и беспрекорно учтиве немилосрдности изложиће, маниром расног есејисте, оно што ће доцније приказивати уметничким средствима романсијера.

Слика послератне мађарске престонице, која је чак и у ратним временима била средиште забаве и моде, у Тишминим очима је прилично невесела. Не само зато што је, заједно са својим становницима, осиромашила и посивела, него су се драстично измениле и његове личне прилика. Најпре није успео да телефоном ступи у везу са својим некадашњим другом који је, као и он, већ почињао да стиче име у књижевности, а онда, када је домишљатошћу успео да уђе у траг жени која му је остала у пријатној успомени, сазнао да је она, недуго пре тога, умрла.

Стављајући тачку на овај запис, Александар Тишма није могао ни слути-ти да ће га његово објављивање увести у нову и нимало пријатну авантуру. Већ крајем јануара до њега почињу да стижу гласови како ће због „Мери-

дијана” бити изложен нападу. Два дана касније, сазнаје да је напад покренут на састанку локалне Идеолошке комисије СК. „Окружен сам ћутањем и претњом” (Tišma 2018b: 17), бележи 1. фебруара. До краја месеца критички чланци, мање или више оштри, појавиће се у листовима *Трибина*, *Дневник* и *Комунист*. Међутим, *Борба* се не оглашава, а партијски руководиоци у Новом Саду и Војводини су подељени, као и људи из књижевног света. Тишма је задовољан тиме што је текст написао искрено, у времену у којем је лицемерство постало „природан, чак и прихватљив начин понашања. [...] Па нека падне у то благо један камен, ма и невешто бачен, ма и попрскао бацача” (Tišma 2018b: 18). Ипак, велике штете, ни по њега ни по Матицу, није било, јер је афера утихнула већ у другој половини фебруара, онако како се то најчешће и дешавало у оно време – речју са врха. „Тито је дао изјаву која унеколико коригује схватање о месту Југославије: нисмо против Запада, већ против шунда” (Tišma 2018b: 21). Овај пишчев дневнички запис у доброј мери објашњава суштину проблема. Његов путопис, са својим суморним приказом две земље комунистичког лагера, био је дошао у незгодном тренутку новог отопљавања у односима СФРЈ са тим земљама. Али, њен лидер већ се увећко био извештио у балансирању између Истока и Запада. Приближавајући се једнима, трудио се да се не удаљи од других, па је тако било и тада, у корист Тишме и *Летописа*.

Уредник

Свеска *Летописа Матице српске* за јануар 1958, у којој је Александар Тишма објавио први део свог првог путописа, оног о Швајцарској и Француској, била је за њега значајна и по томе што је промовисан у члана, а истовремено и секретара, новог уредништва, које је предводио Младен Лесковац, а чинили су га још Борислав Михајловић Михиз и Бошко Петровић. Од јануара 1965. године дужност главног уредника преузеће Петровић, а Тишма ће остати у уредништву, да би у јулској свесци за 1969. годину био произведен у главног и одговорног уредника. Било је то време када су се у Матици српској поштовали старовремски ред и редослед. Уз Тишму, из претходне редакције остао је Сретен Марић, а придружили су им се искусни Драгиша Живковић и млади Петар Милосављевић.

Следићи Петровићев пример, ни Тишма своје устоличавање неће обележити неким уводником, као што је то раније био обичај. Промена уредништва пропраћена је белешком на крају броја, у којој је објашњено да је дотадашњи главни уредник изабран за секретара Матице српске, а да „ново уредништво сматра да ће се Бошку Петровићу најбоље одужити за труд и љубав које је уложио уређујући *Летопис*, ако и само буде заступало иста настојања” (Тишма 1969: 121). И као што је часопис преузео тихо, тако ће и отићи са његовог чела, упркос неуобичајеном начину на који је до те смене дошло. Све до тада, наиме, главни уредници смењивали су се на крају или, евентуално, на половини године, како би свака књига *Летописа*, коју чине

свеске једног полугодишта, имала свог уредника. Преседан је начињен управо у Тишмином случају: последња свеска коју је уредила његова редакција (у којој је од јануара 1972. године филозоф Јован Ђулум заменио Сретена Марића) била је она за март 1974. У априлу се, уместо Драгише Живковића, у уредништву појављује Димитрије Вученов, који истовремено од Тишме преузима кормило. Одакле овакве, спортским жаргоном речено, „летеће измене“?

Разлог је поново лежао у промени политичке климе, која се овога пута одиграла у Војводини након пада либерала у јесен 1972. године. У титоистичком режиму није било ниједне значајне културне институције која је могла деловати независно од власти, па је тако било и са Матицом српском. Ново покрајинско руководство желело је – и могло – да издејствује да се на кључним позицијама у њој нађу проверени партијски кадрови или барем беспоговорно лојални људи, а Тишма, са својом репутацијом грађанског декадента и политичког колебљивца, одавно искљученог из Партије, то свакако није био. Зато није могао остати на челу часописа чији друштвени утицај није био занемарљив.⁵ А пошто је афера са *Меридијанима Средње Европе* одавно била избледела, за његово уклањање пронађен је нови повод, који се наслуђивао још крајем 1972: објављивања приповетке „Хоби“ Живојина Павловића, која се подсмехнула откупу и колективизацији на селу.

Као и много пута раније, Александар Тишма ослонио се на политичку опрезност и способност стоичког подношења удараца. Сем тога, ако већ није био одани војник партије, био је одани Матичар. И тако је његова смена прошла у релативној тишини, којој је допринео највише он сам, оставши и после тога члан редакције којом је до тада руководио скоро пуних пет година. Будући да за анализу тог прегнућа овде немамо простора, завршавамо констатацијом да ће се из редакције повући тек у другом полугодишту 1979. године, након двадесет и једне и по године и 43 књиге *Летописа* у чијем је уређивању учествовао. То, разуме се, није значило и престанак сарадње са часописом у којем ће и даље објављивати своје одабране странице. Последњи прилог који је Тишма у њему публиковао за живота била је прича „Догађај из рације“, штампана у свесци за јул и август 1999. године, у оквиру малог темата који му је био посвећен поводом његове 75-годишњице. Као што су Матица српска и њено Издавачко предузеће били његов дом, тако је њен *Летопис* био његов врт, онај волтеровски, који је обрађивао предано и неуморно, безмало пола века.

⁵ О томе сведоче речи Душана Поповића, интелектуалца и високог партијског функционера, сина Давида Даке Поповића, првог бана Дунавске бановине у Краљевини Југославији, које Тишма, не наводећи извор, јетко парафразира у свом *Дневнику* средином 1974. године, у тренутку када је већ био смењен: „[...] бански син и сад члан Извршног комитета ЦК, држи говор пледирајући да часописи и ревије постану поприште обрачуна са свим антисоцијалистичким снагама, на уштрб њиховог досадашњег неутрализма” (Tišma 2018b: 178).

ЛИТЕРАТУРА

- Новаковић 1952:** Б. Новаковић, Поводом Алманаха и Зборника младих војвођанских писаца, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 369/4, 295–297.
- Тишма 1950а:** А. Т[ишма], Ото Бихаљи-Мерин: Ливница, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 365/1–2, 108–109.
- Тишма 1950б:** А. Тишма, Гојко Бановић: По нашој земљи, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 365/3–4, 218–219.
- Тишма 1950в:** А. Тишма, Један нов роман о селу, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 365/5–6, 318–323.
- Тишма 1950г:** А. Тишма, На скели, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 366/2, 92–102.
- Тишма 1951а:** А. Тишма, Стварање, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 367/1, 37–38.
- Тишма 1951б:** А. Тишма, Ибикина кућа, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 368/1–2, 50–82.
- Тишма 1952а:** А. Тишма, Нове приповетке Михаила Лалића у збирци Први снјијег, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 369/4, 294–295.
- Тишма 1952б:** А. Тишма, Олупине на сунцу Владана Деснице, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 369/5, 398–401.
- Тишма 1953а:** А. Тишма, Ратни роман Ервина Шоа, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 371/4, 304–306.
- Тишма 1953б:** А. Тишма, Једна хумана књига: Richard E. Byrd, Sam, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 371/6, 481–483.
- Тишма 1953в:** А. Тишма, Огледало побеђенога Немца, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 372/1–2, 108–110.
- Тишма 1953г:** [А. Тишма] П. Гост, Без крика, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 372/3, 173–180.
- Тишма 1953д:** А. Тишма, Песме Јелисаветине епохе, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 372/3, 217–220.
- Тишма 1955:** А. Тишма, Шест песама, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 375/6, 555–558.
- Тишма 1956:** А. Тишма, Четири песме, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 378/1–2, 28–30.
- Тишма 1958:** А. Тишма, Биланс једног путовања, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 381/1, 64–73.
- Тишма 1959:** А. Тишма, Јелена Гавански, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 383/2, 131–152; 383/3, 252–271.
- Тишма 1963:** А. Тишма, Мериђијани Средње Европе, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 391/1, 25–59.
- Тишма 1969:** [А. Тишма], Измене у уредништву, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, 404/1, 121.
- Tišma 1996:** A. Tišma, *Šta sam govorio*, Novi Sad: Prometej.
- Tišma 2012:** A. Tišma, *Sećaj se većkrat na Vali*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Tišma 2015:** A. Tišma, *Drugde*, Novi Sad: Akademska knjiga.

Tišma 2018a: A. Tišma, *Dnevnik 1942–2001*. I, Novi Sad: Akademska knjiga.

Tišma 2018b: A. Tišma, *Dnevnik 1942–2001*. II, Novi Sad: Akademska knjiga.

Jovan Č. Popov

ALEKSANDAR TIŠMA IN *LETOPIS MATICE SRPSKE*

Summary

Aleksandar Tišma's participation in the revue *Letopis Matice srpske* (*The Chronicle of Matica srpska*) was continuing for nearly 50 years – from the beginning of 1950 to the second half of 1999. Following both chronology and genres, this paper offers a survey of that participation which included almost all kinds of activities in periodicals: criticism, journalism, translation, travel writing, poetry, prose fiction, playwriting and editing. After starting with criticism of contemporary prose fiction, firstly domestic and then international, Tišma expressed himself as a story-teller (“On the ferry”, 1950; “Ibika's house”, 1951; “Without a cry”, 1953) and a poet (“Creation”, 1951). *Ibika's house* launched him in the orbit of modern serbian prose, where he still remains thanks to his novels (His first one, *After a Black-Haired Girl* (1969), was firstly published serially in *Letopis* in 1967). In 1953 Tišma arranged and translated a collection of english poetry of the Elizabethan age, than he moved on the section named “To leaf through the revues”, in which he will be resuming literary news and events from all over the world for the next 12 years. In 1959 he published his play *Jelena Gavanski*, a year after he become member of the editorial board. In 1958 also appeared the report from his first travel abroad in post-war period (to Switzerland and France). Until 1972 he will publish five more travel writings, provoking many negative political reactions to the “Meridians of the Middle Europe” in 1963. However, he was promoted in editor-in-chief in 1969, but he was discharged in 1974, also for political reasons. As a loyal collaborator, he remained member of the editorship until 1979, and he continued to publish his writings occasionally for two more decades. If it may be said that *Matica srpska* and its Publishing enterprise were Tišma's home, *Letopis Matice srpske* was his garden in Voltairean meaning, which he cultivated devotedly and indefatigably, regardless of all inconveniences, for half a century.

Keywords: Aleksandar Tišma (1924–2003), *Letopis Matice srpske*, “Meridians of the Middle Europe”, literature and politics, Mladen Leskovac (1904–1990), Boško Petrović (1915–2001).